

Kunstragen

Nollie van Berge (62)

Notaris te Amsterdam, bestuurslid van de Vereniging Rembrandt sinds 2000

Wat is uw eerste kennismaking met kunst?

'Bij onze grootouders hingen boven het buffet in de eetkamer twee oude familieportretten. Ik herinner me dat ik als kind van een jaar of zeven, acht vond dat ze zo knap waren geschilderd.'

Herinnert u zich nog uw eerste kunstreproductie?

'Het gekke is dat ik me niet voor de geest kan halen die ooit te hebben gehad. Ik had wel affiches, maar kunstreproducties? Misschien mocht het wel niet van mijn moeder. Voor mijn tiende verjaardag kreeg ik wel een etsje van G.J. Hofker (1864-1945), toch ook een soort reproductie, of althans een afdruk van een oplage.'

Wat is uw eerste kunstaankoop?

'Op een kleine kunstbeurs in Gouda heb ik – toen ik 18 was – een antiek Drents broodkastje gekocht. Een prachtig eenvoudig houten kastje met facetdeurtjes dat vroeger in Drentse stulpjes aan de wand hing zodat het brood niet vochtig werd. Ik heb het nog steeds.'

Naar welk museum gaat u graag terug?

'Sinds de opening in 1994 kom ik graag terug in Museum Beelden aan Zee in Scheveningen, onder andere vanwege het prachtige licht dat alle ruimte krijgt in de creatie van architect Wim Quist.'

Welke aankoop voor welk museum zou u graag willen steunen?

'Ik hou veel van sieraden, evenals mijn jongste zusje. Zij heeft onder andere bij het Rijksmuseum gewerkt op de afdeling kunstnijverheid. Toen ik met haar in een museum in Lissabon een kam van René Lalique (1860-1945) zag, zei ik tegen haar: "Die zou niet misstaan in het Rijksmuseum."'

Wat zou u graag uit uw eigen verzameling aan een museum willen schenken, om iedereen van mee te kunnen laten genieten.

'Ik heb kleding van diverse Nederlandse modeontwerpers die me al eens hebben gezegd dat als ik ooit iets weg zou willen doen, bijvoorbeeld eens aan het Gemeentemuseum Den Haag zou kunnen denken.'

In april 2008 leek het Zeeuws Museum afscheid te moeten nemen van het voor het museum iconische *Gebed voor de maaltijd*, in 1907 geschilderd door Jan Toorop. De Adviescommissie Restitutieverzoeken Cultuurgoederen en Tweede Oorlog – kortweg de restitutiecommissie – oordeelde dat het museum het schilderij terug diende te geven aan de erven van de joodse familie Flersheim, die het in de oorlogsjaren onrechtmatig was afgenomen. Hiermee kwam een eind aan een bijna tien jaar lang durende onderhandeling tussen het museum en de erfgenamen. Dankzij welwillende erven, de genereuze steun van de Vereniging Rembrandt, het Fonds Leppink-Postuma, de Mondriaan Stichting, de Provincie Zeeland en particuliere schenkers kreeg het verhaal echter een staartje. In november werd het Zeeuws Museum opnieuw en voorgoed eigenaar van het nu 'gezuiverde' schilderij.

TOOROP IN DOMBURG

Jan Toorop is een van de belangrijkste Nederlandse kunstenaars rond 1900. Hij genoot bij leven al grote internationale bekendheid en werd regelmatig uitgenodigd voor exposities in steden als Wenen en Parijs. Tussen 1903 en 1922 bracht hij zijn zomers door in Domburg. Hier raakte hij bevriend met de familie Louwerse die in 1907 voor het *Gebed voor de maaltijd* poseerde. De in 1905 tot het katholicisme bekeerde Toorop was gefascineerd door de (hoofdzakelijk protestantse) vroomheid van de Zeeuwen. Hij stelt die vroomheid hier voor als een intense gloed die de familieleden tijdens het sobere avondgebed omringt. De gloed, die in honderden stippen van het doek spettert, geeft de indruk dat het schilderij zelf licht uitstraalt. Het schilderij behoort tot de zogeheten luministische werken van Toorop, waarmee wordt bedoeld dat de schilderwijze zich kenmerkt door het gebruik van fel gekleurde korte verfstreken en -stippen om krachtige lichteffecten te kunnen weergeven. Toorops Zeeuwse zomers hebben veel schilderijen opgeleverd, vooral landschappen. *Gebed voor de maaltijd* is een van de weinige uitgesproken religieus getinte onderwerpen, die hij meer voor zijn tekenwerk reserveerde. Het is tevens Toorops enige 'Domburgse' schilderij dat in een openbare instelling in Zeeland te zien is.

Gebed voor de maaltijd

Jan Toorop (Poerworedjo (Java) 1858 – 1928 Den Haag)

Zeeuws Museum
Middelburg

1907. Olieverf op karton, 74 x 100 cm

Gesigneerd en gedateerd, rechtsonder: *J.Th. Toorop 1907*

Herkomst: erven Flersheim, 2008 (kunsthandel Ivo Bouwman, Den Haag, 1981)

HERKOMSTONDERZOEK

Het schilderij werd vermoedelijk in 1909 gekocht door Ernst en Gertrud Flersheim uit Frankfurt am Main. Zij waren bevriend met Jan Toorop en bezaten meer

werk van hem. In 1937 vluchtten de Flersheims voor de nazi's naar Amsterdam. Hun in Duitsland achtergelaten bezittingen inclusief kunstcollectie werden geconfisqueerd. Het echtpaar werd tijdens de bezetting opgepakt

Foto van Jan Toorop, Gertrud Flersheim, Ernst Flersheim en Jakob Nussbaum op de veranda van het Strandhotel, Domburg 1908
TOOROP COLLECTIE,
KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK,
DEN HAAG

en in 1944 in concentratiekamp Bergen-Belsen omgebracht.

Het Zeeuws Museum kocht het schilderij in 1981 met steun van de Vereniging Rembrandt van de kunsthandelaar Ivo Bouwman. In 1999 claimde Walter Eberstadt uit New York, kleinzoon en erfgenaam van Ernst en Gertrud Flersheim, dat het schilderij zijn rechtmatig eigendom was. De claim kwam als een verrassing. Het bleek dat er ten tijde van de aankoop weinig bekend was over de herkomst van het schilderij en het oorspronkelijk bezit van de Flersheims. Geheel vreemd is dat niet: het onderzoek naar kunstwerken met een mogelijk besmet oorlogsverleden moest nog op gang komen. Pas halverwege de jaren tachtig van de 20ste eeuw verschenen de eerste studies over deze zogenaamde oorlogskunst. In de jaren negentig kwam er een brede belangstelling voor de kwestie.

Dat men in 1981 geen moment dacht aan een herkomstonderzoek in verband met een mogelijk nazi verleden is nu, achteraf, misschien moeilijk te geloven. Een sticker op de achterkant met de naam 'Weitjens' had ook toen met enig onderzoek argwaan kunnen wekken. Mr W.M.A. Weitjens was in de oorlog lid van de Hoge Raad en werd na de bevrijding uit zijn ambt ontheven wegens nationaalsocialistische gezindheid en 'handel met de vijand'.

RESTITUTIECOMMISSIE

Geconfronteerd met de geschiedenis van de Flersheims wilde het Zeeuws Museum geen beroep doen op het feit dat de claim van de familie Eberstadt volgens Nederlands recht verjaard was. Maar omdat het schilderij te goeder trouw was verworven met publieke gelden en het schilderij een belangrijke betekenis heeft voor het Zeeuwse erfgoed, heeft het museum wel jarenlang onderhandeld over een mogelijk alternatief voor teruggave. De onderhandelingen liepen echter op niets uit.

Het Zeeuws Museum hechtte zodanig aan de maatschappelijke betekenis van de kwestie, dat het een voorstel van de erfgenamen om de zaak voor te leggen aan de restitutiecommissie met beide handen aangreep. Deze commissie is benoemd door de Nederlandse overheid om te adviseren over de teruggave van in de oorlog onrechtmatig in beslag genomen of gedwongen verkochte kunst.

Na een beraadslaging die meer dan een jaar duurde publiceerde de restitutiecommissie op 12 april 2008 een bindend advies aan het Zeeuws Museum om *Gebed voor de maaltijd* terug te geven aan Walter Eberstadt en zijn zuster A.J. Collier-Eberstadt. In het advies stond verder dat Eberstadt het Zeeuws Museum de aankoopwaarde van het doek geïndexeerd diende terug te betalen, een compensatiebedrag van 130.000 euro. Ook kreeg het museum het recht op *first refusal* indien de wederpartij zou besluiten het doek te verkopen. Direct volgend op het advies van de restitutiecommissie is het Zeeuws Museum in contact getreden met Walter Eberstadt. Hij toonde zich in augustus bereid het werk voor een redelijke prijs te willen verkopen.

ICOON

In de afgelopen jaren is Toorops schilderij uitgegroeid tot een van de belangrijkste iconen binnen het Zeeuwse erfgoed. *Gebed voor de maaltijd* wordt in Zeeland als een echt Zeeuws werk beschouwd. Terwijl het museum geld wierf voor de aankoop, kwamen er spontaan giften van particulieren binnen die wilden bijdragen aan het behoud van het werk voor Zeeland. Ondertussen werden in diverse media stevast latere familieleden van de geportretteerden geïnterviewd. Recentelijk nog werd ik door één van hen op de regionale televisie op de vingers getikt omdat ik de familie abusievelijk als vader, moeder en dochter had geïdentificeerd. 'Als hij nou even bij ons had nagevraagd,' aldus de geïnterviewde, 'dan had hij allang geweten dat de moeder enige tijd voor het maken van het portret is gestorven en de familie die hier is geportretteerd weduwnaar Louwerse en zijn twee dochters zijn.'

Dankzij de genereuze steun van de Vereniging Rembrandt, het Fonds Leppink-Postuma, de Mondriaan Stichting, de Provincie Zeeland en particuliere schenkers kon het Zeeuws Museum in de tweede week van november melden dat *Gebed voor de maaltijd* voor Zeeland was behouden. Het is in dit verband bijzonder dat de verwerving van het schilderij zowel in 1981 als 2008 werd gesteund door de Vereniging Rembrandt. De eerste keer werd het Zeeuws Museum wettelijk, de tweede keer ook moreel eigenaar van het werk ♦

Valentijn Bijvanck
voormalig directeur Zeeuws Museum